

STARE CRKVE ISTOČNO I SJEVERNO OD LIMSKOG KANALA

Uvod

U našim obilaženjima starih crkava Istre stigli smo do Limskog zaljeva, negdašnjega korita rijeke Pazinčice koji se duboko usjekao u istarsko kopno. Limski je zaljev zajedno s Limskom dragom što se na njega nadovezuje dug više od 35 km. To je bila u prošlosti velika prometna prepreka te tradicionalna granica pulskoga i porečkog agera odnosno Pulske i Porečke biskupije. Uostalom po tome je dobila i ime (lat. limes = granica).

OLD CHURCHES TO THE EAST AND NORTH OF LIM CHANNEL

Many old churches were built around the Lim Bay which penetrates deeply into the Istrian mainland, and which used to be for a long time a border between two areas. The most interesting of these churches is the St. Sophia Church situated in the abandoned and dilapidated Dvigrad, where early-Christian, pre-Romanesque, Romanesque and Gothic construction phases can be noted. There are many smaller churches around Dvigrad and Kanfanar, some of which are fully preserved, but most are present in traces only, or as just a few rudimentary marks. All of them have been registered, even those for which only scarce data are available. Ruins of the St. Michael Monastery are highly interesting. It is believed that the Monastery was founded by St. Romuald who spent several years of his life in the area. In fact, Benedictines initiated construction of many old sacred buildings in the region. The noteworthy examples of other churches are the Vrsar-based basilica known as the St. Mary of the Seas, and the big parish church in Sveti Lovreč Pazenatički.

Položaj starih crkava istočno i sjeverno od Limskog zaljeva

Uokolo Zaljeva i Drage, kao i drugdje u južnoj i zapadnoj Istri, ima mnogo starih crkava, posebno onih povezanih s benediktinskim samostanima. Naime, taj je redovnički red, koji ima velike zasluge za cjelokupni razvoj zapadnoga kršćanstva, stigao u Istru neposredno nakon svog osnutka (6. st.). No istočno i sjeverno od Limskog kanala i Limske Drage ima također i drugih starih crkava, osobito onih koje su građene u pred-

romaničkom i ranoromaničkom razdoblju.

Ruševine Dvigrada

Nastanak i propast

Nesumnjivo je u prošlosti svjetovno i crkveno središte prostora oko Limske drage bio srednjovjekovni grad neobične sudbine, nazvan Dvigrad ili Dvograd (tal. Duecastelli i Docastelli). Njegove se ruševine nalaze

pokraj Kanfanara na jednom od najvećih suženja te prirodne prepreke, pokraj sadašnjega vijadukta Limska draga na Istarskom ipsilonu. Taj je dio još u prapovijesti, posebno zbog blizine vode i plodnih polja, prepoznat kao pogodno mjesto za osnivanje naselja te nadzor prometa ljudi i robe, što potvrđuju i brojni arheološki nalazi.

Grad svoje neobično ime nosi prema još jednom kaštelu koji se nalazio na susjednome jugozapadnom brdu zvanom Parentino (ili Kaštel Parentino), a koji je potpuno napušten još u ranom srednjem vijeku. Sadašnji se Dvigrad prije nazivao Monkastel (Moncastel, Montecastel – brdo s utvrdom) i zadržao je zajedničko ime i nakon propasti Parentina. Vjerojatno su žitelji Dvigrada htjeli sačuvati uspomenu na susjedni kaštel, možda i da sačuvaju neka stečena prava. Od susjednog Parentina nema nikakva traga jer je stanovnicima Monkastela dugo služio kao kamenolom, što se poslije događalo i sadašnjem Dvigradu. Nije poznato ni koji je od kaštela prvi izgrađen jer Parentino nikada nije arheološki istražen.

Sasvim je sigurno da su oba kaštela bila izgrađena u rimskom razdoblju i da su služili kao sjeverna obrambena točka pulskog agera, a tu su bili i za bizantske vladavine. To dokazuju i tragovi antičkog puta koji je od Pule vodio prema unutrašnjosti Istre.

Pogled na ruševine Dvigrada

Nakon učestalih epidemija tzv. bubonske kuge krajem 6. i početkom 7. st. dolaze prve slavenske skupine, a Dvigrad se prvi put spominje 879. kada je u vlasti akvilejskog patrijarha koji će gradom upravljati sljedećih nekoliko stoljeća. U borbama za vlast s Mlečanima akvilejsku vlast podržavaju Gorički knezovi. U sukobima Genove i Venecije Dvigrad je razorio genoveški admiral Paganin Doria 1354. Godine 1381. spalili su ga i Mlečani koji su sarkofag s moćima egipatskih mučenika Sv. Viktora i Sv. Korone odnijeli iz crkve Sv. Sofije u Sveti Lovreč. Dvigrad je od 1413. pod mletačkom upravom koja ga je potom dodatno utvrdila.

Usljedile su nove epidemije kuge i malarije, ali i doseljavanje izbjeglica pred osmanskim osvajačima iz Dalmatinske zagore. Tijekom Uskočkog rata između Venecije i Austrije 1615. Dvigrad je uspješno odolio opsadi, ali su zato teško stradala okolna naselja. Zbog toga su se stanovnici sve češće iseljavali, pa sredinom 17. st. u Dvigradu živi samo nekoliko obi-

telji. Potpuno je opustio 1714. kada je napuštena crkva Sv. Sofije i župa preseljena u Kanfanar.

Postoje mnoge ruševine utvrda i gradina, ali je malo takvih mrtvih gradova poput Dvigrada koji je i najve-

ća istarska ruševina. Dvigrad nije srušen vojnom silom, ni poharan požarom ili potresom, pa stoga posjetitelji mogu zorno vidjeti kako je nekada izgledao stari istarski gradić s približno 1000 stanovnika. Opasan je dvostrukim obrambenim zidinama koje su povezane trima gradskim vratima. U sklopu unutrašnjih zidova nalaze se tri kule koje su u sadašnjem obliku izgrađene u 14. st. U zidinama su ostatci dvjestotinjak zgrada. To je izduženi ovalni gradić čije se urbano tkivo može podijeliti u pet različitih cjelina. Na zapadnoj je strani središnjega dijela bila vojna

posada, a na jugozapadnoj obrtnici, dok su ostali prostori bili ispunjeni stambenim zgradama [1], [2].

Valja istaknuti da o prošlosti tajanstvenoga Dvigrada postoje mnoge legende. Jedna gradnju dviju bliskih utvrda tumači takmičenjem dvaju divova, inače braće blizanaca, međusobno i sa zmajem od Limske drage oko lijepe ribareve kćeri. Zmaj se znao pretvoriti u lijepog mladića, a divovi su, često izigrani, oglasili da će djevojku dobiti onaj koji prvi izgradi vlastitu kulu. To su i učinili preko noći svatko na svom brdu. No djevojku ipak nisu dobili jer je ona prestrašena mogućnošću da postane zatočenica u jednoj od kula izdahnu-la i duša joj je prešla u sirenu s kojom se kupala. Druga legenda govori o dječaku kojega je mlada djevojka zamolila da je navečer odnese na obližnju i strmu stijenu (zvanu Krug Sv. Anđela). Nećkao se jer se bojava da nije dovoljno snažan, međutim djevojka je bila vrlo lagana pa ju je prenio. Na kraju mu je iz zahvalnosti rekla da je kuga i da svoje najmilije izvede iz Dvigrada ako ih želi spasiti. Dječak je smjesta s majkom, bratom i sestrom otišao prema Kanfanaru i to su, prema priči, bili prvi njegovi stanovnici.

Najpoznatija je ipak legenda o zakopanom blagu slavnoga engleskog gusara Henryja Morgana koji se borio protiv Španjolaca, ali je u jednom trenutku razljutio Engleze koji su ga htjeli uhvatiti. Bježeći pred potjerom

Tlocrt Dvigrada s odijeljenim gradskim dijelovima

skrio se u Limski zaljev i s posadom i blagom nastavio bježati prema Dvigradu gdje je svoje blago zakopao. Poslije je ipak otplovio prema Jamajci, ali blago nije uzeo. Priča je vjerojatno neistinita iako u blizini postoji naselje Mrgani (navodno su se prije zvali Morgani), ali je sasvim sigurno pridonijela daljnjoj devastaciji Dvigrada jer su mnogi u protekla tri stoljeća pokušali pronaći to zakopano blago.

Crkva Sv. Sofije

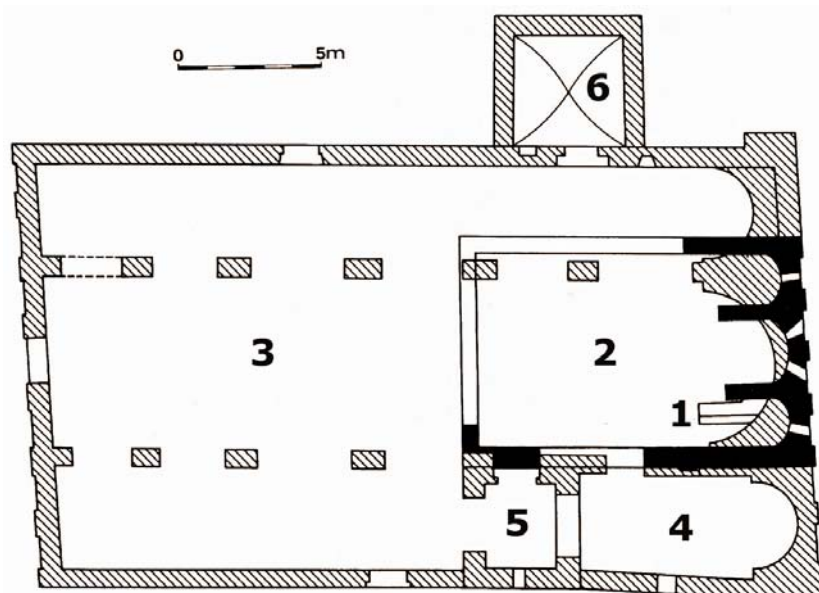
Crkva je Sv. Sofije smještena na središnjoj i najvišoj zaravni Dvigrada i na glavnom trgu s reprezentativ-

cijelu iako je grad već bio napušten i ruševan. Opisao ju je kao trobrodnu i oslikanu građevinu, s likom Bogorodice u plitkom reljefu na glavnom oltaru. O crkvi su poslije pisali i neki drugi talijanski autori, ali i poznati istraživači naših starina Villiam Gerber i Antona Gnirsa. Sustavna su istraživanja započela 1954. i trajala su nekoliko desetljeća, a u posljednje se vrijeme obavljaju restauratorski zahvati i na crkvi i na ostalim građevinama. Uz Ministarstvo kulture u financiranju sudjeluje općina Kanfanar, ali i susjedne talijanske regije koje novac namjenski dobivaju iz europskih fondova. Namjera je

da se Dvigrad u budućnosti pretvori u arheološki park, što je, sudeći po sadašnjem stanju ruševina koje su mjestimice i opasne za posjetitelje, pomalo "nemoguća misija".

U dosadašnjim je istraživanjima otkriveno da je crkva građena u nekoliko navrata i da najstariji i najmanje očuvani starokršćanski dio (fragment južnoga dijela apside) potječe iz druge polovice 5. st. Bila je to najvjerojatnije jednobrodna crkva s jednom upisanom polukružnom apsidom, na što upućuje činjenica da nije bila šira od kasnije izgrađene predromaničke crkve iz 8. st. Čini se da je apside pokrivala veći dio začelja crkve i da je ujedno odjeljivala dijakonikon na jugu i protezis na sjeveru. Vjerojatno joj je pripadao devastirani oltarni grob (najniži dio cjelokupnoga crkvenoga kompleksa) koji se nalazio ispred apside.

Druga je dvoranska crkva imala tri upisane apside, a vrijeme je izgradnje utvrđeno prema relativno dobro očuvanom podu i mnoštvu pronađenih kamenih fragmenata ugrađenih u zidove ili podove. Čak je bilo moguće rekonstruirati i dio pergole (oltarne pregrade sa stupićima), a pleterni su motivi nedvosmisleno upućivali na radoblje nastanka. Uostalom takvih je crkava u Istri zaista mnogo, a tlocrt podsjeća na mlađi dio Sv. Šimuna u Guranu, Sv. Andrije na području Eufrazijeve bazilike, a stariji je od kapele Sv. Červara pokraj Bala.

Tlocrt crkve Sv. Sofije u Dvigradu (1. ostatci starokršćanske crkve, 2. predromanička crkva, 3. romanička bazilika, 4. krstionica, 5. zvonik, 6. sakristija)

nim zgradama te u cijelosti dominira gradskim ruševinama. Posvećena je Sv. Sofiji, mučenici iz Milana, stradao u Rimu za Dioklecijanovih progona. Po nekim se izvorima (ako se ne radi o različitim sveticama) slavi 30. rujna, a prema drugima 15. svibnja i pripada među tzv. "ledene svece" koji su popularni u sjevernim vinorodnim krajevima.

Crkva je već u 17. st. privukla pozornost ljubitelja starina, a prvi ju je opisao novigradski biskup Giacomo Filippo Tommasini koji ju je zatekao

Pogled s juga na ostatke crkve Sv. Sofije

Druga se faza Sv. Sofije u mnogim dijelovima nadovezuje na stariju crkvu. I jednoj i drugoj crkvi zajednički su dvoranski prostor, ravno začelje i upisana apsida. Razlike se odnose na izgled i broj apsida, što je bilo uzrokovano liturgijskim razvojem i novih oblikovnim rješenjima toga najvažnijega crkvenog dijela. Naime starokršćanska je apsida bila uglavnom slobodnostojeća i na začeljni se zid samo oslanjala. Predromaničko je svetište slično jer također završava s tri odijeljena prostora, od kojih je srednji veći, a bočni manji. No sada su to apside harmonična izgleda nadsvođene školjkama s lukovima. Čini se da je u toj fazi crkva temeljito oslikana.

Unutrašnjost ostatka crkve Sv. Sofije

Nešto poslije toga (u 9. ili 10. st.) s južne su strane uz troapsidnu dvoransku crkvu dograđena krstionica i zvonik, a zatim, u ranoj romanici, i sjeverna kapelica.

Svoj je sadašnji izgled crkva dobila u vrijeme romanike. I ta monumentalna trobrodna građevina ima pravokutni tlocrt, dakle ravno začelje koje se sastoji od prije izgrađenih dijelova, prilagođenih visini novih zdanja. Apside su u tlocrtu polukruž-

ne, srednja je viša i veća, a južna pripada starijoj krstionici (koja je vjerojatno doživjela visinske prilagodbe). Tada je bilo najviše promjena u sjevernom brodu gdje je bačvasti i lagano zašiljeni svod prijašnje apside pretvoren u školjku. Crkva je pretvorena u trobrodnu baziliku te je znatno proširena i produljena. Srednji je brod neznatno uži od prijašnje predromaničke crkve, ali i gotovo dvostruko širi od pobočnih brodova koji su odijeljeni s pet pari četvrtastih zidanih stupova.

Veći dio iskopanih kamenih ostataka romaničke grupe pripada ciboriju koji se nalazio iznad oltarnog groba, a bio je ukrašen biljnim, geometrijskim i figurativnim motivima.

Fragment freske iz predromaničkog razdoblja

Sve to, ali i natpis na jednoj ploči, upućuje da je crkva izgrađena u 13. st. u doba razvijene romanike [3]. No ima, međutim, i stajališta da je to bilo prije, tijekom 11. ili 12. st., što bi tek trebalo potvrditi istraživanjima. Zna se da je romanika u Istru stigla prije nego drugdje, ali to ovdje vjerojatno nije slučaj. Jedino je potvrđeno da je u tijeku 14. i 15. st. na sjevernoj strani izgrađena sakristija, a u sredini, oslonjena na stupove srednjeg broda, šesterostrana kamena propovjedaonica koja je poslije prenesena u crkvu Sv. Silvestra u Kanfanaru. Na jednoj je ploči Sv. Sofija koja u rukama drži dva grada.

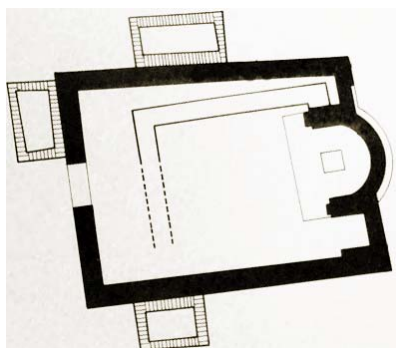
Krov se na crkvi srušio početkom 19. st. i otada crkva stalno propada. Stoga su svi brojni kameni fragmenti preneseni u muzejske zbirke, baš kao i ostatci predromaničkih fresaka. Ocijenjeno je, naime, da se ne bi mogli sačuvati usred ruševina kojima često lutaju brojni posjetitelji. [3], [4].

Crkve u okolici Dvigrada i Kanfanara

Crkva Sv. Petra u Kacavancu

Na području koje je gravitiralo Dvigradu i nekoliko kilometara udaljenom Kanfanaru (starom mjestu koje

se počelo razvijati doseljavanjem stanovnika Dvigrada) bilo je zaista mnogo crkava. Računa se da ih je samo oko srušenog grada bilo dvadesetak, ali ih je malo sačuvano. Najstariji su svakako ostatci crkve Sv. Petra u Kacavancu, gdje je, južno od Dvigrada, bilo antičko i ranosrednjovjekovno groblje. Čini se da su tu zajedno pokapani pokojnici iz oba dvigradska naselja (Parentina i Monkastela) jer je podno sjeverne dvigradske padine otvoreno novo groblje (kada Parentina više nema) s crkvom Sv. Marije od Lakuća (iskrivljeno od "ad laguccio" = "od lokve") iz 13. st. s poznatim freskama.

Tlocrt crkve Sv. Petra s okolnim grobovima i tragovima starije crkve iz 5. st.

Ostatci crkve Sv. Petra na groblju u Kacavancu

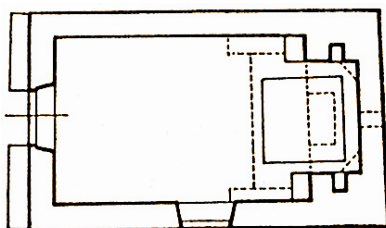
Tijekom arheoloških istraživanja pronađeni su ostatci starije crkve iz 5. st. i mlađe crkve s kraja 10. st. Starokršćanska je crkva Sv. Petra bila građevina jednostavnoga pravokutnog tlocrta koja je pri gradnji nove predromaničke crkve srušena do temelja. Od nje su sačuvani samo tragovi triju zidova, a prema ostatcima jedino se točno može ustanoviti dužina sjevernoga (6,9 m). Predro-

manička ili možda ranoromanička crkva pomalo je nepravilnoga trapeznoga tlocrta jer je sjeverna strana duga 9,25 m, a južna 9,8 m. Slične su razlike zapadne i istočne strane (7,35 m odnosno 6,9 m), a istočna, koja je i najbolje očuvana, ima tri apside. Bočne su apside pravokutnoga tlocrta i upisane u začeljni zid crkve te gotovo upola manje od središnje koja je polukružna i blago izbočena. U prostoru su srednje apside pronađeni ostatci zidanoga oltara četvrtastog presjeka, a uokolo dijelovi izvornoga poda od nepravilnih kamenih ploča. Pretpostavlja se da su manje apside bile nadsvođene bačvastim svodovima.

Ipak sve se to moglo uočiti tijekom istraživanja prije više od četrdeset godina. Sada se u gustoj travi jedva uočavaju tragovi iako ostatke crkve i groblja vrijedni članovi kanfanarske udruge *Dvegrajci* redovito čiste. Bilo je istraženo i pedesetak grobova sa stelama i zidanim grobnicama koje oponašaju sarkofage s vodoravnim ili dvoslivnim pokrovom izravno ukazuju na antičku tradiciju. Na to također upućuju i neki karakteristični nalazi, posebno naušnice vrlo stare izrade. Zato se pouzdano zna da se tu pokapalo od 5. do kraja 10. st., a to je vrijeme iz kojega potječu i dvije otkrivene crkve Sv. Petra [5].

Crkva Majke Božje Snježne pokraj Maružina

Južno od Kanfanara, pokraj sela Maružini, među vinogradima i oranicama, uz stari put koji vodi za

Tlocrt crkve Majke Božje Snježne pokraj Maružina

Svetvinčenat, nalazi se obnovljena crkva Svete Marije Snježne ili, kako je puk, zove Sv. Marije od Sniga. To je jednobrodna kapela s četvrtastom apsidom koja s pomoću ugaonih trompa prelazi u polukružnu školjku. O toj se crkvi dosta pisalo, posebno zato što su na njoj bile brojne spolije i oltarne pregrade koje su potjecale od neke prijašnje crkve s istog mjesta ili u blizini. Crkva ima zvonik na preslicu, ali je on naknadno pridodan.

Crkva Majke Božje Snježne pokraj Maružina

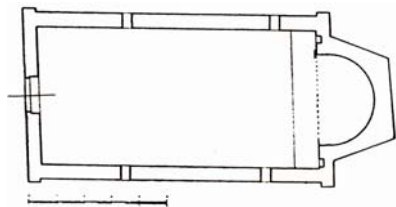
Prije gotovo četrdeset godina obnovljena je vanjska žbuka, ali se pazilo da predromaničke pleterne spolije ostanu uočljive, što ipak nije učinjeno kod nekih prije zazidanih prozora.

U unutrašnjosti je sačuvan fragment zidne slike svetice u polukružnoj apsidu. Slika pripada 12 st., ali su trompe i prozori širi od romaničkih. To bi upućivalo na predromaničko podrijetlo, a to opet isključuju spolije koje su nesumnjivo ugrađene u vrijeme kada i crkvice.

Stariju dataciju isključuju i proporcije jer je crkva s obzirom na svoju dužinu previsoka za predromaničku sakralnu građevinu. Stoga je crkva najvjerojatnije nastala u 12. st. [4], [6].

Crkva Sv. Agate pokraj Kanfanara

Sjeverno od Kanfanara, uz prometnicu koja vodi prema Vidulinu, nalazi se crkva Sv. Agate. Kult te djevice i mučenice odavno je raširen,

Tlocrt crkve Sv. Agate pokraj Kanfanara

Crkva Sv. Agate – pogled sa sjeveroistoka

ali su podaci o njezinu životu vrlo oskudni. Živjela je u 3. st. u Cataniji na Siciliji, a mučenički je stradala 251. za cara Decija. Svirepo je mučena i odrezane su joj obje dojke. Stoga je Sv. Agata zaštitnica majki i dojilja.

Crkva je izduženoga pravokutnog tlocrta s izbočenom i izvana trostranom poligonalnom apsidom koje su karakteristične za bizantsko-ravensko doba. Uz to je razdoblje vezuje i polukružni luk nad portalom te izbočine na pročelju i začelju koje podsjećaju na crkvu Sv. Elizeja pokraj Fažane. No svemu tome proturječe

maleni prozori i način zidanja koji upućuje na predromaničko razdoblje, vjerojatno na 10. st. U apsidi su polukružne crkve sačuvane vrijedne freske iz 11. i 12. st. (s neobičnim brojem apostola – 11) i zidani oltar [7].

Uz crkvu je prije bio vezan jedan neobičan običaj s vjerojatno poganskim korijenima. Naime oko crkve Sv. Agate su se 5. veljače svake godine okupljale mlade majke koje su željele biti obilate obdarene mlijekom kako bi prehranile svoju dojenčad. Muškarcima je pristup bio strogo zabranjen, a okupljale su se žene

crkvu donosile kolače i veće količine rakije. Jele su, pile i plesale kolo te se vrlo brzo napile. Usput su glasno zazivale sveticu da ih obdari mlijekom, a obraćale su joj se riječima: "Sveta Agato, prije sam ja kružila oko tebe, a sada ti kružiš oko mene!" Obred bi završavao skupnim uriniranjem u kamenicu. Na kraju bi se žene zbog mamurluka sporo razilazile svojim kućama i vraćale se svakodnevnom životu i ulogama majki, supruge, domaćica, radnica i seljanki.

Ostale crkve

Na području oko Kanfanara ima još mnogo starih crkava u ruševinama ili za koje se zna samo prema pisanim izvorima i pučkoj predaji. Jedna je od crkava posvećena Sv. Petronili, kćerki Sv. Petra, a bila je u sklopu benediktinskog samostana koji je navodno građen na poticaj Sv. Romualda. Sadašnji ostatci velike crkve s pravokutnom apsidom svjedoče da je građena na mjestu starije u romaničkom ili gotičkom razdoblju.

Samostan je navodno imao velika zemljišta na području Dvigrada i Svetog Lovreča, a poslije je pripao porečkom biskupu. Nejasno je međutim je li se radilo o muškom ili ženskom redu benediktinaca kamaldoleza jer osim što je samostan bio posvećen svetici polagao je prava i na samostan benediktinki Sv. Stjepana pokraj Poreča. Zabilježeno je da je napušten 1410., a u crkvi su se odražavale mise sve do 18. st. Kada

iz Bala, Rovinja, Svetog Lovreča i drugih istarskih mjesta. One su pred

Ostatci crkve Sv. Petronile između Kanfanara i Dvigrada

je pao krov Kanfanarci su u crkvi ukapali svoje mrtve sve do 1893. i gradnje groblja.

Sa Sv. Romualdom na neki je način povezana i crkva Sv. Martina nad Limom jer je prema predaji ispod nje, u jednoj špilji koja sada nosi njegovo ime, neko vrijeme živio taj benediktinski reformator. Sadašnja crkva sasvim sigurno nije iz tog razdoblja jer je izgrađena 1879., ali su u blizini pronađeni mnogi antički ostatci pa se vjeruje da je crkva izgrađena na negdašnjem hramu rimskoga boga Marsa. U blizini je, pokraj mora, bila do 1965. crkvice posvećena Sv. Andriji iz 12. st.

Dio sjevernog zida crkve Sv. Jakova nedaleko Sv. Agate

Stotinjak metara zapadno od Sv. Agate nalaze se ostatci crkve Sv. Jakova na mjestu zvanom Kašteljir koje se spominje u dokumentu iz 1096, a crkva se spominje i u Istarskom razvodu iz 14. st. Tamo je sada samo dio sjevernog zida. Svetkovanje se sveca preselilo u Kanfanar gdje se, kao Jakovlja, slavi na poseban način. Pokraj Barata, u predjelu Bigulin nadomak mjesta Červar, bili su ostatci benediktinskog samostana i crkve Sv. Petra u okovima (in Vincolis), s tri polukružne izbočene apside i cisternom. Dio je vratnica s ranoromaničkim ukrasima uporabljen na jednoj kući u Baratu. Samostan je pot-

puno srušen i obrastao raslinjem, a navodno se vide manji dijelovi zida i cisterne. Dugo smo tragali za tim ostacima, ali smo odustali kad smo doznali da za njega ne znaju ni mnogi mještani.

Na groblju sela Jural nalazi se crkva Sv. Margarete Antiohijske za koju se vjeruje da je izgrađena u 12. st. Nepravilnog je pravokutnog oblika s dva prozora u visini ulaznih vrata i zvonikom na preslicu. Zapadno od Jurala, prema Finidi, spominje se u 11. st. crkvice Sv. Lorenca, u predjelu zvanom Sv. Križ, ali joj je položaj nepoznat.

Na groblju sela Ladići nalazi se crkva Sv. Siksta za koju se vjeruje da je izgrađena u 12. st. i da je bila u sastavu benediktinskog samostana. Ostatci crkve Sv. Justa bili su na raskršću putova dvjestotinjak metara sjevernije, ali sada nema nikakvih tragova.

Zapadno od sela Žuntići, na padini brda Gradina, bila je crkva Sv. Florijana koja se spominjala u starom dokumentu o razgraničenju rovinjske i dvigradske komune. Jedna se crkvice, zvana Sv. Lovrenac, spominje u starom dokumentu o koncesiji iz 1096., a navodi je i biskup Toma-

ssini. Njezina je lokacija nepoznata, a vjerojatno je bila pokraj gradinskog naselja u Limskoj dragi i granice sa Svetim Lovrečem. Ostatci su crkve, posvećene Sv. Jurju, bili pokraj sela Maružin na granici sa Svetvinčentom, ali je preko lokacije prošla trasa Istarskog ipsilona.

Postoji još mnogo crkava za koje se ne zna kada su nastale. To je Sv. Šimun istočno od naselja Korenići, Sv. Suzana, zapadno od sela Dubravci, a od materijala nepostojeće crkve Sv. Viktora i Korone zapadno od naselja Kurili, izgrađena je crkva Sv. Marije od Zdravlja u Brajkovićima. Također sjeverno od naselja Okreti, na predjelu zvanom Baštija, temelji su jedne pravilno orijentirane građevine za koju se govori da su pripadali crkvi Sv. Sebastijana.

Valja reći da je i u Dvigradu, na njegovu južnom dijelu, pronađena jedna mala crkvice nepoznatog titulara. Zna se da je i na susjednom Parentinu postojala crkva koja je vjerojatno bila posvećena Majci Božjoj [4], [6], [7].

Ovdje valja zastati pa istaknuti da smo o nepoznatim crkvama uokolo Kanfanara samo dio podataka crpili iz dostupne literature, a glavninu s web-stranice kanfanarske udruge

Crkva Sv. Siksta na groblju u Ladićima

Dvegrajci za očuvanje i promociju naslijeđa, što ih je prikupio predsjednik Anton Meden, inače djelatnik Turističke zajednice Kanfanara. Udruga okuplja dvadesetak zaljubljenika u bogatu kulturnu i povijesnu baštinu tog kraja. Bave se izdavačkom i kulturnom aktivnošću, a veliki su zagovornici cjelovite obnove Dvi-grada. Dio smo članova udruge zatekli u čišćenju ostataka crkve Sv. Petronile, a pomogli su nam da pronađemo i ostatke crkve Sv. Petra na Kacavancu. Njihov je rad za svaku pohvalu, ali bi trebali početi označavati ostatke graditeljske baštine kako bi se znatizeljni posjetitelji mogli što lakše pronaći.

Samostan Sv. Mihovila u Kloštru na Limu

Sveti Romuald i djelovanje samostana

U ovom napisu često isticani Sv. Romuald (951.-1027.), kojega smo spominjali kada smo pisali o Osoru i Sv. Gaudenciju (*Građevinar*, 2./2010.), osnovao je 1012. benediktinsku granu kamaldoleza (lat. Camaldulenses, prema mjestu Camaldoli blizu Arezza) koje nazivaju i kamaldolci i kamaldoljani. Rodio se u Ravenni, a s dvadeset je godina stupio u samo-

stan San Apollinare in Classe. Tamo mu se nije sviđala labava redovnička stega koju je otvoreno kritizirao. Postao je vrlo nepopularan, čak mu je prijetila i likvidacija. Stoga se preselio u okolicu Venecije gdje je živio zajedno s pustinjakom Marinom.

Ostaci klaustera samostana Sv. Mihovila u Kloštru na Limu

Poslije je Sv. Romould tri godine boravio u Istri u okolici Poreča, o čemu je svjedočio njegov suvremenik i životopisac Sv. Petar Damiani

koji je napisao da je "jedne godine sa-zidao samostan i s braćom postavio u njemu opata, a preostale dvije proveo posve zatvoren". Vjerojatno je to bilo od 1002. do 1005. godine, a živio je u današnjoj Romualdovoj špilji pokraj Limskog zaljeva, ispod crkve Sv. Martina.

Poslije se nakon mnogih lutanja vratio u samostan u Val di Castru, gdje se zatvorio u ćeliju s kapelicom i šutio do smrti, 19. lipnja 1027., a relikvije mu se danas čuvaju u crkvi kamaldoleza u Fabriano. Učenik i prijatelj bio mu je već spominjani Sv. Gaudencije, osorski biskup.

Špilja u kojoj je navodno boravio Sv. Romuald

Vjerojatno je samostan Sv. Mihovila Arkandela u današnjem Kloštru (koji je upravo zato i dobio sadašnje ime) iznad Limskog zaljeva utemeljio upravo Sv. Romuald. Nije to bio samostan kamaldoleza, reda koji se zavjetovao na šutnju i samoću, jer u to vrijeme nije ni postojao, ali nije isključeno da mu su se tome redovnici poslije priklonili. Znamo da su u Istri benediktinci i prije djelovali, ali je osnivanje novoga samostana od strane redovnika koji je još za života bio čuven po svojoj svetosti dalo no-

vi zamah i redovništvu i vjerskom razvoju toga kraja.

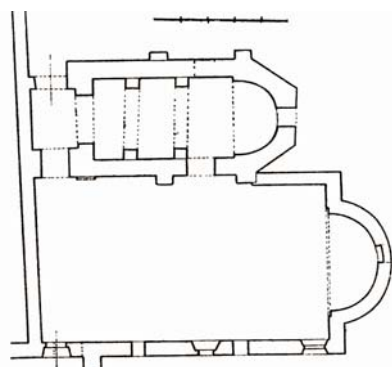
Samostan je vrlo brzo zahvaljujući raznim donacijama (jedna od najvećih bila je od grofice Acike ili Acziche, kćeri istarskog grofa Vecelina) postao samostalni feud, zvan i "fratrija Sv. Mihovila nad Limom", gdje su poslije niknula i manja naselja.

Samostan je potpuno opustio u 13. st., u vrijeme kada su benediktinci počeli nestajati, a samostan i posjede preuzima porečka biskupija koja vodi velik spor zbog vlasništva (čak i s krivotvorenim dokumentima) sa stanovnicima Svetog Lovreča i benediktincima Svetog Petra u Šumi.

Braća Colleti su 1771. promijenila svoj posjed pokraj Venecije za samostanski kompleks i posjede. Danas je dvorac koji su izgradili oko samostanskog kompleksa zajedno s crkvama potpuna ruševina [8].

Crkve u samostanu

Samostan je utemeljen pokraj stare jednobrodne crkve Sv. Marije koja je izgrađena prije 600. godine u razdoblju zlatnoga doba bizantskog graditeljstva u Istri. To je crkvice skladnih proporcija kojoj su zidovi ojačani lezenama, a vrata rasteretnim lukovima, baš kao na tzv. Predeufrazijskoj bazilici u Poreču. Apsida je crkve imala plašt s tri strane, a na

Tlocrti bizantske crkve Sv. Marije (gore) i ranoromaničke crkve Sv. Mihovila (dolje)

srednjoj je strani bio prostran prozor s tranzenom od grčkog mramora.

Apside i dijelovi sjevernih zidova crkve u samostanu Sv. Mihovila

Navedeni je opis te male crkve, koja je poslije uklopljena u samostanski sklop, dao Ante Šonje [6], ali je Andre Mohorovičić [7] dao nešto drukčije mišljenje o njezinu nastanku i razvoju. Mohorovičić naime tvrdi da je crkva građena u bizantskom razdoblju, ali da je od prvotne crkve sačuvan samo donji sloj. Poslije su, ali prije nadogradnje samostana, prigrađeni prilično loše izvedeni pilastri s unutrašnje strane i pridodan svod. Crkva je prije bila jednobrodna s apsidom i prekrivena drvenom krovnom konstrukcijom. Trostrana se apsida izravno nadovezuje na završne zidove bočnih stijena, a pokraj apside se naziru vrata koja su kasnije zazidana, što je, drži Mohorovičić, čest slučaj kod starokršćanskih građevina na području Istre i Kvarnera.

Iako se lezene s vanjske strane doimlju pomalo neobično, a unutrašnjost je crkvice nedostupna, skloni smo se prikloniti stajalištima Ante Šonje koji je jedan od najboljih poznavatelja bizantskoga crkvenog graditeljstva u Istri.

Jednobrodna crkva Sv. Mihovila, izgrađena s južne strane crkve Sv.

Marije s kojom dijeli zajednički zid, jedna je od najvažnijih istarskih romaničkih crkava s istaknutom apsidom. Građena je u 11. st., točnije 1040., odmah nakon velike donacije grofice Acike.

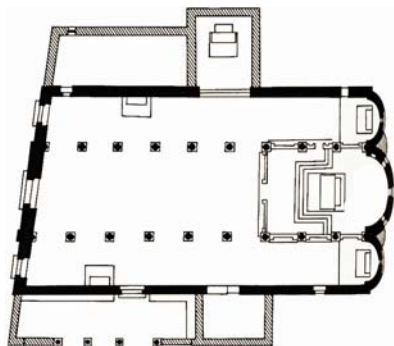
To je crkva pravokutnoga tlocrta, naglašenih vertikalna s apsidom koja je presvođena polukupolom. Sjeverni je zid crkve uzdignut nad južnim dijelom starije crkve, a u tom je zidu probijen i bočni prolaz. Posebnu pozornost privlači prostrani i visoki brod te plitko udubljene trijumfalnog luka što leži na visoko postavljenim impostima. Vrlo su zanimljive i tranzene na južnom zidu s jednostavnim pleternim motivima i freske koje su fragmentarno sačuvane u apsidi i dijelu luka. I one su datirane u 11. st., pa se čini da su rađene u vrijeme gradnje crkve.

Crkva Sv. Mihovila jedinstvena je po tome što su graditelji nastojali postići dojam veličine i monumentalnosti te istodobno zadovoljiti obredne potrebe naručitelja. Nesumnjivo je bila obrazac za mnoge druge crkve [9].

Crkve u Svetom Lovreču

Općenito o Svetom Lovreču

Sveti Lovreč je gradić na Poreštini (307 stanovnika) i sjedište istoimene općine, a smješten je uz cestu Pula – Buje i pokraj raskrižja s cestama za Poreč, Vrsar, Barat i Kringu.

Tlocrt bazilike Sv. Martina u Svetom Lovreču

S uzvisine puca pogled na pitoma polja, vinograde i maslinike te more u daljini. Gradić ima tipična gradinska obilježja i nastanjen je od prapovijesti, a u rimsko je doba bio sjedište zemljišnih posjeda, o čemu svjedoče brojni kameni natpisi u gradskoj loži. Počinje se utvrđivati u kasnoj antici, a od 10. st. bio je središte feuda porečkog biskupa. Pod današnjim se imenom spominje tek od sredine 12. st., a tada stječe i određenu gradsku samoupravu. Pod mletačkom je vlašću od 1271., a 1304. u njemu je zapovjedništvo za cijeli mletački dio Istre na čelu s kapetanom. Zato se taj gradić često i naziva Sveti Lovreč Pazenatički (San Lorenzo del Pasenatico) jer je kapetanu, ujedno i potestatu, glavna zadaća bila skrb o vojnoj sigurnosti mletačkih posjeda prema Pazinskoj knežiji. Poslije je Pazenatički kapetanat podijeljen u dva dijela, jedan je ostao u Svetom Lovreču, a drugi je bio u Umagu odnosno Grožnjanu. Za mletačke je vladavine u nekoliko navrata gradić opasan bedemima te utvrđen brojnim kulama i čvrstim gradskim vratima.

Zbog kuga i ratova tijekom 16. i 17. st. mletačka je vlast u više navrata grad i okolicu naseljavala izbjeglicama iz Dalmacije. Posljednjih se godina Sveti Lovreč zbog smještaja i očuvane graditeljske baštine razvija u poželjno turističko odredište.

Bazilika Sv. Martina

Prema zapisanim izvorima na prostoru grada i bliže okolice bilo je 36 crkava, a sačuvano ih je tek nekoliko. Iako ime nosi prema prvoj žup-

noj crkvi koja se nalazi na gradskom groblju, pozornost stručnjaka i posjetitelja mnogo više plijeni župna crkva Sv. Martina. To je ranoromanička trobrodna sakralna građevina s tri polukružne istaknute apside koja dominira cijelim gradskim prostorom. Posebno je dojmljiv odvojeni zvonik u obliku kule (ujedno i dio zidina) te uz crkvu prislonjena gradska loža. Prvi se put u pisanim izvorima spominje 1177., a prevladava mišljenje da je građena tijekom 10. i 11. st.

Crkva sa zvonikom i bazilika Sv. Martina u Svetom Lovreču

Unutrašnjost crkve Sv. Martina u Svetom Lovreču

Ostaci zidnih slika potječu iz 11. st., a radi se o nizu svetaca u srednjem pojasu sjeverne i južne apside koji pripadaju skupini najstarijih istarskih očuvanih zidnih slika. Uočljiv je i nešto mlađi sloj slika iz 15. st. U crkvi se nalazi i kameni oltar sa sarkofagom koji je donesen iz Dvigrada, gotički kip Bogorodice iz 14. st. i rezbareni poliptih iz 15. st. Sadašnje pročelje potječe iz 19. st. kada je crkva i obnovljena.

Crkva Sv. Martina najveća je romanička građevina u Istri, a brodovi su odijeljeni arkadama što ih nosi 8 pari kamenih stupova. Valja dodati da su bočni brodovi gotovo upola manji od srednjega, a glavno pročelje nije ravno već zakošeno. Osim gradske lože crkvi su bočno pridodani i drugi sadržaji uglavnom crkvene namjene.

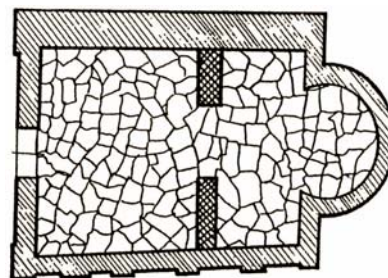
Tu bi negdje prestajalo zanimanje za ovu raskošnu i lijepu crkvu da nema ozbiljnih napisa koji tu crkvu svrstavaju u starokršćansku. To se ponajprije zaključuje prema odmjerenim proporcijama i načinu gradnje zidova. Tome valja pridodati krajnju jednostavnost zidnih površina i povišeno začelje koje upućuje na ravenenske utjecaje. Osim toga, tvrdi se da se krak gradskih zidina, koje su se počele graditi u 10. st., naslanja na srednju crkvenu apsidu bez konstruktivne veze, a da se radi o romaničkoj ili ranoromaničkoj crkvi ona bi se gradila usred naselja umjesto da se naslanja na bedeme. Jedini stvarni argument o ranoromaničkom podrijetlu crkve su istaknute apside s izrazitim romaničkim karakteristikama, no i takvih crkava ima u Istri iz 5. i 6. st. [6], [7].

Ipak takva radikalna stajališta nisu općeprihvaćena i za njihovu bi potvrdu trebala arheološka istraživanja. Pritom je dakako sasvim moguće da je sadašnja crkva izgrađena na mjestu neke mnogo starije. No možda je pravi protuargument tvrdnjama da se radi o starokršćanskoj crkvi u samom nazivu gradića. Bila bi to prva

i glavna crkva u naselju koje se onda ne bi zvalo Sveti Lovreč već samo Sveti Martin, vjerojatno i bez lokalnog iskrivljavanja.

Ostale crkve

Današnja grobljanska crkva Sv. Lovre nesumnjivo potječe iz predromaničkoga razdoblja i posvuda se ističe da je građena u 8. st. Naknadno joj je

Tlocrt negdašnje crkve Sv. Benedikta pokraj Svetog Lovreča

Grobljanska crkva Sv. Lovre u Svetom Lovreču

pridodan masivni romanički zvonik s biforama iz 12. i 13. st. Ponegdje se navodi da u crkvi ima i starokršćanskih tragova, a pokrivena je kamenim pločama i građena od obrađenog kamena. Začuduje međutim da su to svi podaci koje smo uspjeli pronaći i da se crkva ne nalazi ni u jednom pregledu predromaničkih istarskih crkava i za koju, unatoč dugotrajnoj potrazi, nismo uspjeli pronaći ni jedan tlocrt. To posebno čudi stoga što se radi o crkvi jednoga gradskog zaštitnika.

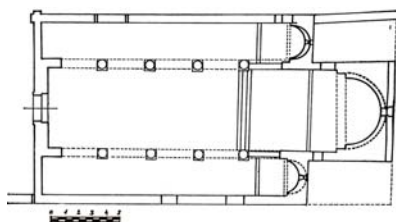
Uz gradske se zidine nalaze ostaci benediktinske crkve iz 11. st. posvećene slabo poznatom svecu Sv. Dorigu. Sačuvan je samo visoki zid s tri manja prozora. Sjeverno od grada bila je i crkva Sv. Benedikta. Šonje

čak daje i njezin tlocrt, a riječ je o jednostavnoj jednobrodnoj crkvi s polukružnom apsidom i tragovima isturene oltarne pregrade te raščlanjenim južnim zidom. I ta je crkva navodno pripadala nekom samostanu. Unatoč temeljitoj potrazi i uputama ljubaznih stanovnika, nismo u bujnoj vegetaciji uspjeli pronaći nikakve tragove.

Bazilika Sv. Marija od Mora u Vrsaru

Vrsar je grad i luka koja je 3 km udaljena od Limskog kanala. To je također općinsko središte (1872 stanovnika) koje se razvilo u jak turistički centar. Stara je gradska jezgra smještena na brežuljku, ali se kuće građr sve bliže moru i uokolo zaštićene

luke. Kontinuirana se naseljenost može pratiti od prapovijesti.

Tlocrt bazilike Sv. Marije od Mora u Vrsaru

U 5. st. bilo je ispod brežuljka uz morskou obalu formirano veće središte sa starokršćanskom crkvom pravokutna tlocrta s nartekсом i aneksima. Imala je mozaični pod s crvenim, sivim, bijelim i crnim kockicama, a u glavnom su polju krugovi bili povezani pletenicama i u njima su bile ribe, prikazi godišnjih doba i sl. Toj je crkvi u 6. st. dozidana apsida ravensko-bizantskog tipa.

Glavno pročelje crkve Sv. Marije od Mora u Vrsaru

Crkva je stradala tijekom slavensko-avarskih napada početkom 7. st., kao i sve ostale crkvene građevine uokolo Vrsara.

Poslije je nešto sjevernije izgrađena nova crkva, čini se već u 8. st. nad ostacima neke rimske građevine. Od 8. do 12. st. crkva je doživjela više pregradnji i restauracija. Današnji izgled trobrodne bazilike potječe iz 12. st. iako je crkva i poslije doži-

vjavala brojne sanacije i obnove (posljednja 1969.).

Mnogi su uočili da ta golema crkva (24,5 x 12,5 m) monumentalnošću podsjeća na starokršćanske crkve. Polutamna unutrašnjost djeluje sugestivno, a teške romaničke arkade s tri reda oblih stupova dijele crkveni prostor u tri broda.

Stupovi crkve nisu originalni jer je prijašnji pod podignut pa stupovi izgledaju kraći. Time je narušena negdašnja harmoničnost jer je prijašnji pod pokriven nadgrobnim pločama. Zidovi su bili dekorirani freskama, ali su im tragovi sada neznatni. Zabilježeno je da je 1177. za trodnevno boravka u Vrsaru u toj crkvi održao misu papa Aleksandar III. Uz crkvu je nekad bilo groblje koje je napušteno 1900. godine.

Uz baziliku se nalaze ostatci starog samostana. Prvi su redovnici bili karmelićani, nazvani po brdu Karmel u Palestini, koji su progonjeni od Turaka Seldžuka i Arapa preko Cipra i Sicilije stigli u Europu u 11. st. U samostanu su bili do 14. st.

Poslije su se u 17. st. u samostan uselili franjevci, ali su brzo otišli zbog svađe s porečkim biskupom oko vlasništva samostanskih posjeda. Franjevci su samostansku zgradu preuredili u baroknom stilu, a u prizemlju su

imali skladište za poljoprivredne proizvode te tijasak za vino i mlin za masline.

Nakon njihova odlaska u samostan je neko vrijeme bio seminarium (škola za svećenike).

Danas je od samostana sačuvano samo pročelje, a crkva je desakralizirana i u njoj se održavaju koncerti ozbiljne glazbe [10].

Zaključak

Istočno i sjeverno od Linskog zaljeva bilo je zaista mnogo starih crkava, a za mnoge se nije ni znalo da su postojale. Mnoge su od tih crkava vrlo male, ali ima i golemih i reprezentativnih zdanja od kojih su neka i danas u uporabi.

Na ovom su području bili osobito aktivni benediktinci koji su i zaslužni za gradnju mnogih crkava. Šteta je što su mnoge crkve i samostani završili kao ruševine, neki i do neprepoznatljivosti.

Ruševine grada Dvigrada posebna su priča. Vjerojatno bi trebalo smoci snage da se cijeli grad obnovi i konzervira kako bi budućim naraštajima mogao zorno predočiti izgled jednoga tipičnoga srednjovjekovnog istarskog gradića. A takav bi arheološki park nesumnjivo bio iznimna turistička atrakcija.

Pripremili:

Krešimir Regan, Branko Nadilo

IZVORI

- [1] Levak, M.: *Nastanak i povijesni razvoj ranosrednjovjekovnog Dvigrada*, *Annales - Series historia et sociologia* (2007.). 2., 305-314
- [2] Bratulić, J.: *Posjet Dvigradu*, *Društvena istraživanja* (1993.), 2., str. 72-77
- [3] Marušić, B.: *Kompleks bazilike Sv. Sofije u Dvogradu*, *Histria Arhaeologica* (1971.), 2., str. 1-90
- [4] Marušić, B.: *Istarska grupa spomenika sakralne arhitekture s upisanom apsidadom*, *Histria Arhaeologica* (1974.), 4-5., str. 1-191
- [5] Marušić, B.: *Kasnoantičko i ranosrednjovjekovno groblje kaštela Dvograd*, *Histria arhaeologica* (1970.), 1., str. 5-29
- [6] Šonje, A.: *Bizanti i crkveno graditeljstvo u Istri*, *Izdavački centar Rijeka*, Rijeka, 1981.
- [7] Mohorovičić, A.: *Problem tipološke klasifikacije objekata srednjovjekovne arhitekture na području Istre i Kvarnera*, *Ljetopis JAZU* (1957.), 62., str. 486-537
- [8] Ivetic, E. (ured.): *Istra kroz vrijeme - Pregled povijesti Istre sa osvrtom na grad Rijeku*, *Centar za povijesna istraživanja*, Rovinj, 2009.
- [9] Démonja, D.: *Istarske romaničke jednobrodne crkve s istaknutom apsidadom*, *Radovi Instituta povijesti umjetnosti* (1999.), 23, str. 13-32
- [10] Marušić, B.: *Istra u ranom srednjem vijeku*, *Arheološki muzej Istre*, Pula 1960.